

Орлюк Е. П. Соблюдение прав интеллектуальной собственности как нравственная основа социального прогресса

В статье рассматривается взаимосвязь между понятием и содержательным наполнением социального прогресса и интеллектуальной, творческой деятельностью человека. Интеллектуальная собственность определяется как ориентир развития инновационной среды в стране и неотъемлемая составляющая социального прогресса. Освещаются вопросы духовности как составляющей национального самосознания и правовой культуры. Соблюдение прав интеллектуальной собственности определяется в качестве нравственной основы дальнейшего социального прогресса в Украине.

Ключевые слова: духовность, инновации, интеллектуальная собственность, мораль, творческая деятельность, общественный прогресс.

Orlyuk O. Intellectual property rights as a moral basis for social progress

The article deals with the relationship between the concept and content of social progress and the intellectual, creative human activities. Intellectual property is defined as the landmark building innovative environment in the country and an integral part of social progress. Today there is a trend where more and more important in intellectual property issues gain respect for her. After robust ecosystem of IP activities require a balance between the protection of human and preventive measures.

A characteristic feature of post-industrial society is considered to create a new model of economy – the knowledge economy. That knowledge economy is now seen as the guarantor of the progressive movement of society, building a competitive economy, meet the ever growing needs of the people and strengthening social cohesion. And at the heart of the knowledge economy is intelligence and scientific knowledge.

Spirituality is defined as a part of national consciousness and legal culture. The new production, new education and science, the development of the middle class, expanding social security should cause significant changes in the Ukrainian consciousness, and this requires, in turn, timely adjustment of the entire system of social relations.

With this adjustment the role of intellectual property is clearly defined as an initial benchmark Respect for intellectual property is defined as a moral foundation for social progress in Ukraine. Proved that only intellectual property rights can act as a moral foundations of social progress in Ukraine.

Key words: spirituality, innovation, intellectual property, ethics, creativity, social progress.

УДК 347.961

*Катерина Іванівна Чижемарь,
директор Інституту права та післядипломної освіти
Міністерства юстиції України,
доктор юридичних наук,
Заслужений юрист України*

**ІНСТИТУТ НОТАРІАТУ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ
ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ**

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що правова реформа, яка нині проводиться в Україні, не може бути успішною без подальшого вдосконалення законодавства про нотаріат і реформування інституту нотаріату. У нашій країні, як і в будь-якій правовій державі, недостатньо лише закріплення прав і свобод людини й громадянина, украй необхідним є дієвий механізм реалізації та проголошених прав і свобод на практиці. Розвиток системи реалізації та захисту прав і свобод людини вимагає підвищення ефективності діяльності всіх правоохоронних і правозахисних органів держави, удосконалення способів забезпечення суб'єктивних прав.

У сучасній державі багато прав і свобод не можуть бути реалізовані їхніми суб'єктами самостійно, така реалізація може бути неефективною. Однак це не означає, що такі права повинні залишатися проголошеними на папері. У такому разі громадянину має бути забезпечено можливість звернутися за кваліфікованою юридичною допомогою з метою реалізації та забезпечення своїх прав. У цих умовах нотаріуси відіграють все важливішу роль у захисті прав і свобод людини й громадянина, основним змістом нотаріальної діяльності стає насамперед забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу.

Теоретичною базою нашого дослідження стали наукові праці дореволюційних і сучасних вітчизняних та зарубіжних правознавців як у галузі проблем організації й функціонування інституту нотаріату та здійснення нотаріальної діяльності, так і з питань забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу, зокрема, В. Авер'янова, І. Безклубого, Д. Белова, Ю. Бисаги, Н. Кузнецової, П. Косянчука, Я. Ленгер, М. Оніщенко, Н. Матузова, А. Малько, П. Рабіновича, В. Середюк, І. Табаріна, В. Федоренка та ін. Серед науковців, що безпосередньо торкаються проблематики інституту нотаріату й нотаріальної діяльності, можна назвати С. Гусарева, Л. Грудцину, А. Кулика, І. Москаленко, С. Фурсу, І. Черемних, В. Яркова та багатьох інших.

Питання про місце інституту нотаріату в правовій системі України в цілому й у системі цивільної юрисдикції зокрема є дуже значущим та актуальним. З приводу цього висловлюються різноманітні, часом полярні думки. Для розуміння цього питання важливо взяти до уваги те, що система нотаріату

незалежно від способу своєї організації (державний чи приватний нотаріат) є публічно-правовою організацією та частиною державної системи, хоча й особливим чином діючої.

До становлення концепції судової влади місце нотаріату визначалося в одному ряду з судами. Так, багато фахівців свого часу підтримали позицію Н. Зейдера, який обґрунтував так званий широкий предмет цивільного процесуального права [1, с. 69]. Учений до предмета цивільного процесуального права включав діяльність не лише суду, а й інших органів, які здійснюють захист цивільних прав, у тому числі нотаріусів, з огляду на спільність низки принципів та інших критеріїв. Нотаріат традиційно включається у предмет цивільного процесуального права як навчальної дисципліни, оскільки інше місце серед навчальних дисциплін йому знайти складно.

За твердженням С. Фурси, предмет нотаріального процесуального права становлять суспільні відносини, що виникають між нотаріусами (нотаріальними органами) та іншими особами (суб'єктами нотаріального виробництва) з приводу посвідчення прав і фактів, що мають юридичне значення, а також здійснення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної вірогідності [2, с. 23]. Водночас предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, які виникають під час здійснення правосуддя у цивільних справах, що не виключає, однак, певну спільність предметів цивільного процесуального та нотаріального процесуального права, обумовлену єдністю спірної й безперечної юрисдикції. А. Гойхбарг, наприклад, зазначав, що суд, розглядаючи безспірні справи в порядку окремого провадження, діє здебільшого як нотаріальний орган, який засвідчує певні факти, що є підставою для обумовлених ними певних осіб [3, с. 78].

Сьогодні такий підхід навряд чи є обґрунтованим. Згідно зі ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється на основі поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Варто зазначити, що в практиці світового конституціоналізму конкретне втілення в життя принципу поділу влади [4, с. 19] залежить від впливу багатьох чинників: історичних особливостей розвитку держави, економічного, соціального й культурного розвитку суспільства, етнічних, міжнародних та ін. Дедалі помітнішим стає зростання соціальної ролі держави, а також вплив політичних партій на формування й функціонування державної влади, що позначається на виборі організаційно-правових засад функціонування держави [5, с. 5].

Історичний досвід показав, що принцип розподілу влади не здійснено в повному обсязі. Він може реалізовуватися не у вигляді непроникних перегородок між різними сферами діяльності держави, а в аспекті керівних засад, якими слід керуватися під час утворення структури державних органів і визначення контурів (меж) їх повноважень. Проте останнім часом перекручується суть цього принципу, наводиться надто збіднене, догматичне, примітивне тлумачення, а також здійснюються спроби підпорядкувати одну гілку влади іншій. Вирішення цієї проблеми полягає у втіленні механізму безконфліктної взаємодії та партнерства всіх гілок влади, яке досягається шляхом узгодження між законодавчими й виконавчими гілками влади кандидатур до уряду та на інші найбільш відповідальні посади управлінського апарату, у чіткій нормалізації діяльності парламентських структур (комітетів, комісій) за наявності шанобливого ставлення до їхньої думки глави уряду й різних підпорядкованих йому відомств.

Таким чином, у зв'язку з практичною реалізацією принципу поділу влади в сучасній Україні суд зайняв абсолютно інше місце в правовій системі, тому включати нотаріат у судову систему навряд чи можливо. Завдання судів у системі поділу влади зводиться до здійснення правосуддя у межах конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства. Тому суди не можуть здійснювати безпосереднє організаційне керівництво системою нотаріату [6, с. 13]. Вони, за слушним твердженням Т. Белової, здійснюють свій вплив на діяльність нотаріусів шляхом оцінки правомірності їхніх дій у зв'язку з розглядом скарг на дії нотаріусів, а також під час розгляду спорів у позовному порядку, пов'язаних з оскарженням нотаріальних угод [7, с. 26].

Іноді наведені докази на користь організаційного керівництва нотаріатом з боку судової системи з посиланням на дореволюційний досвід є непереконливими, оскільки державному устрою Російської імперії не був відомий поділ влади. Така ж ситуація спостерігалася у радянський період, коли, наприклад, згідно з Положенням про державний нотаріат Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) від 30 вересня 1965 р. низку організаційних функцій щодо керівництва нотаріатом здійснював Верховний Суд РРФСР та крайові, обласні й прирівняні до них суди. Однак зрозуміло, що в той період поділу влади як принципу організації здійснення державної влади не існувало, суди займали одне місце в загальній системі правоохоронних органів [8, с. 6–7].

Цікавою, на наше переконання, є позиція Л. Бардіна, який вважає, що діяльність нотаріусів є подібною до діяльності судів із розгляду справ. Зокрема, автор наводить роз'яснення Пленуму Верховного Суду Української РСР від 5 січня 1925 р., у якому нотаріальну діяльність порівняно з діяльністю суду першої інстанції та запропоновано надати нотаріусу право самому виправляти власні помилки.

На нашу думку, правильніше визначити в сучасних умовах місце нотаріату як органу, наділеного публічною владою, що входить до системи цивільної юрисдикції. При цьому під цивільною юрисдик-

цією розуміється діяльність усіх органів, які наділені повноваженнями щодо вирішення юридичних справ спірного або безспірного характеру у сфері цивільного обороту. Важливою ознакою органів цивільної юрисдикції є те, що їх діяльність відбувається у межах процедурно-процесуальних форм різного ступеня складності [9, с. 203].

Обґрунтування необхідності й доцільності збереження нотаріуса саме в системі цивільної юрисдикції є позитивним, оскільки тим самим відокремлюється звичайна цивільно-правова процедура від системи нотаріального провадження. Звісно, нотаріальне провадження не зводиться до цивільного процесу, у цьому немає й необхідності, однак багато спільних ознак пов'язують цивільне й нотаріальне провадження, підкреслюють якісну відмінність нотаріального провадження від цивільно-правових процедур, що використовуються у межах взаємодії учасників цивільного обороту.

Спірна частина цивільної юрисдикції здійснюється переважно судами, а значна частина органів безперечної цивільної юрисдикції, що здійснюють посвідчувальні, правореалізаційні та реєстраційні повноваження (нотаріат, система примусового виконання, органи реєстрації актів цивільного стану та ін.), – у межах органів юстиції. Тому цілком логічно й правомірно відносити нотаріат до відання органів юстиції, які здійснюють організацію діяльності значної частини органів безперечної юрисдикції. Інша річ, що форми й порядок такої організації залежать від низки обставин, конкретних політико-правових рішень, способів реєстраційно-посвідчувальної діяльності. Так, форми впливу органів юстиції на державний нотаріат зовсім інші, ніж на нотаріусів, які є самозайнятими особами та провадять незалежну професійну діяльність і не перебувають у трудових відносинах з органами юстиції.

Зазначимо, що особливістю юстиції в Україні є багатооб'єктність цієї галузі управління. До інституцій юстиції належать, наприклад, судово-експертні установи, нотаріат, органи надання безоплатної правової допомоги, органи реєстрації актів громадського стану тощо. Усі вони мають різне призначення, відповідний правовий статус, обсяг і характер компетенції. Одні з них діють на державних засадах, інші – на державних і недержавних.

Отже, історичний розвиток нотаріату свідчить про те, що він завжди був важливим елементом саме правоохорони, роль якого істотно зростає в умовах побудови правової соціальної держави. Як специфічний інститут правоохоронної діяльності нотаріат характеризується тим, що набуває свої повноваження від держави, організується й функціонує відповідно до закону та здійснює свою діяльність із дотриманням встановлених законом процедур, насамперед шляхом вчинення нотаріальних дій. Ознакою нотаріату, що виділяє його в системі правоохоронних органів, є особливий напрям діяльності – превентивне юридичне обслуговування. При цьому особливістю надання кваліфікованої юридичної допомоги органами нотаріату є: по-перше, її попереджувальний, профілактичний характер; по-друге, орієнтація на захист прав у приватноправовій сфері; по-третє, особливий механізм захисту приватного права через нотаріальний процес, підсумком якого є нотаріальний акт.

Безперечно, найбільш близьким до нотаріату серед органів цивільної юрисдикції є такий орган, як суд. Слід зазначити, що нотаріат, будучи несудовою формою захисту прав та охоронюваних законом інтересів осіб, згідно з резолюцією Європейського Парламенту є органом превентивного правосуддя [10, с. 43]. Відповідно до документів Конгресу Міжнародного союзу суддів функція нотаріату полягає насамперед у тому, що нотаріус, будучи посадовою особою, наділяється повноваженнями посвідчувати юридичні акти, неупереджено інформувати сторони про сутність і правові наслідки таких актів, тобто здійснювати реальну діяльність щодо запобігання суперечок [11, с. 16]. Саме таке уявлення про нотаріат наводиться у договорі про співпрацю між Міжнародним союзом суддів та Міжнародним союзом латинського нотаріату (членом якого з 2013 р. є Україна), у якому наголошується, що ці організації мають за мету встановлення здорової й нормально діючої системи правосуддя, маючи на увазі зниження витрат на її утримання та водночас забезпечення її доступності для всіх громадян [12, с. 22].

Таким чином, значення інституту нотаріату в попередженні й вирішенні правових спорів зумовлюється його розумінням як органу превентивного правосуддя, визнаним більшістю дослідників [13–17]. При цьому найбільш поширеними в цивільному обороті нотаріальними діями є посвідчення правочинів, вчинення виконавчих написів на боргових документах, вчинення протестів векселів, засвідчення справжності підпису на документах, правильності копій (фотокопій) документів і виписок із них, правильності перекладу документів, посвідчення фактів, вчинення морських протестів [18, с. 71].

Отже, на наше переконання, теоретично обґрунтованою і відповідною правовій природі нотаріату видається думка про те, що попереджувальне правосуддя має розглядатись як діяльність, що попереджає звернення до суду з питаннями, які можна вирішити без судового розгляду, оформивши документ від імені держави, надавши йому юридичної сили, рівної за юридичною значущістю до судового документа [19, с. 56].

Діяльність нотаріату щодо попередження правових конфліктів є важливою складовою у сфері гарантій конституційних прав і свобод та, власне, полягає у безпосередньому забезпеченні захисту прав

і свобод людини й громадянина. Вона, за твердженням В. Комарова, дає можливість суб'єктам права уникнути звернення до суду за захистом тих самих прав [20, с. 155].

Органом попереджувального правосуддя нотаріат виступає в тих випадках, коли для виникнення або реалізації безспірного суб'єктивного права людини й громадянина необхідне публічне волевиявлення компетентного органу, офіційне визнання, підтвердження ним цього права. Наприклад, законом встановлено вимогу обов'язкової нотаріальної форми для деяких угод, у тому числі щодо реалізації власником своїх прав. Отже, передача права власності на певне майно за угодою, що вимагає нотаріального посвідчення, зокрема, за згодою сторін, можлива лише за умови вчинення нотаріальної дії щодо посвідчення цієї угоди.

Використані джерела

1. Зейдер Н. Предмет и система советского гражданского процессуального права / Н. Зейдер // Правоведение. – 1962. – № 3 – С. 69–82.
2. Фурса С. Нотаріальний процес: теоретичні основи / С. Фурса. – К. : Істина, 2002. – 319 с.
3. Гойхбарг А. Курс гражданского процесса / А. Гойхбарг. – М., 1928. – 610 с.
4. Леванчук О. Принцип розподілу державної влади / О. Леванчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2009. – № 2. – С. 18–26.
5. Теплюк М. Принцип поділу державної влади і проблеми забезпечення єдності влади / М. Теплюк // Віче. – 2007. – № 12. – С. 5–7.
6. Черемных Г. В России должен быть единый нотариат, подконтрольный государству / Г. Черемных // Юридический мир. – 1998. – № 1. – С. 13–15.
7. Белова Т. Особенности рассмотрения жалоб на нотариальные действия или отказ в их совершении в гражданском и хозяйственном судопроизводстве Республики Беларусь / Т. Белова // Юстыцыя Беларусі. – Минск, 2012. – № 9. – С. 25–29.
8. Бардин Л. Судопроизводство по жалобам на нотариальные действия или на отказ в их совершении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л. Бардин. – М., 1981. – 19 с.
9. Корсик К. Нотариат в современных условиях. Новые полномочия: больше возможностей, больше ответственности / К. Корсик // Закон. – 2009. – № 4. – С. 203–208.
10. Нотариат в Европейском сообществе: Резолюция Европейского парламента от 18 января 1994 г. // Нотариальный вестник. – 1999. – № 5/6. – С. 40–49.
11. Мерлотти М. Основные принципы свободного нотариата и роль государства в его организации и деятельности / М. Мерлотти // Нотариальный вестник. – 1997. – № 5. – С. 12–16.
12. Скитович В. Нотариат и суд: на грани взаимоотношений / В. Скитович, С. Мальцева // Журнал российского права. – 2004. – № 7. – С. 22–26.
13. Григорьева Л. Когда работают нотариусы, суды отдыхают / Л. Григорьева // Адвокат. – 2005. – № 1. – С. 66–67.
14. Клейн В. Составляющая превентивного правосудия / В. Клейн // Нотариальный вестник. – 1998. – № 7–8.
15. Жуйков В. Нотариат как институт превентивного правосудия: общие цели, принципы и полномочия / В. Жуйков // Российская юстиция. – 1998. – № 6–7.
16. Жуйков В. Нотариат «разгружает» суды / В. Жуйков // Российская юстиция. – 2000. – № 3.
17. Черемных Г. Нотариат как институт превентивного правосудия / Г. Черемных // Нотариус. – 2005. – № 2.
18. Комаров В. Нотариат и Нотариальный процесс : учеб. / В. Комаров, В. Баранкова. – Харьков : Консум, 1999. – 240 с.
19. Черемных И. Нотариат и нотариальное право России / И. Черемных ; под ред. Г. Черемных. – М. : Эксмо, 2007. – 272 с.
20. Комаров В. Український нотаріат: перспективи розвитку / В. Комаров // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 153–161.

Чижмарь К. І. Інститут нотаріату в системі органів юстиції та інших органів державної влади: окремі аспекти

У статті розкрито окремі особливості діяльності інституту нотаріату в системі органів юстиції та інших органів державної влади. Автор визначає місце й роль нотаріату серед інших органів державної влади. Аналізуються науково-теоретичні підходи до діяльності нотаріату у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина.

Ключові слова: нотаріат, органи державної влади, механізм стримувань і противаг.

Чижмарь К. И. Институт нотариата в системе органов юстиции и других органов государственной власти: отдельные аспекты

В статье раскрыты отдельные особенности деятельности института нотариата в системе органов юстиции и органов государственной власти. Автор определяет место и роль нотариата среди других органов государственной власти. Анализируются научно-теоретические подходы к деятельности нотариата в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: нотариат, органы государственной власти, механизм сдержек и противовесов.

Chizmar K. Institute of notaries in the system of bodies of justice and other state authorities: some aspects

The article reveals some features of activity of the Institute of Notaries in the system of state power. The author defines the place and role of notaries, among other public authorities. Analyzes of scientific and theoretical approaches to activities of notaries in the protection of the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: notaries, public authorities, mechanism of checks and balances.